

Косенко А. В.,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

СУБ'ЄКТИВНИЙ ПОДІЛ ОБ'ЄКТИВНОЇ ДІЙНОСТІ: КОНЦЕПТИ, КЛАСИ, КАТЕГОРІЇ

У статті розглядаються поняття класифікації, категоризації та концептуалізації у сучасній мовознавчій науці як передумови системного, впорядкованого та логічного підходу до вивчення мовних явищ, виокремлюються їх диференційні та інтегральні риси.

Ключові слова: класифікація, категоризація, концептуалізація, когнітивна класифікаційна ознака, концепт, згасання концепту, аналіз.

В статье рассматриваются понятия классификации, категоризации и концептуализации в современном языкознании как предпосылки для системного, упорядоченного и логического подхода к изучению языковых явлений, выделяются их дифференциальные и интегральные черты.

Ключевые слова: классификация, категоризация, концептуализация, когнитивный классификационный признак, концепт, угасание концепта, анализ.

In the article the notions of classification, categorization and conceptualization in modern linguistics are examined as the necessary prerequisites for systematic, ordered and logical approach to the study of the linguistic phenomena, their differential and integral features are distinguished.

Keywords: classification, categorization, conceptualization, cognitive classification feature, concept, concept decline, analysis.

Одним з стрижневих питань когнітивної лінгвістики є питання про те, як людина власне сприймає навколишній світ і як це відображається на значенні мовних виразів. Пізнавальна діяльність людини спрямована на вміння орієнтуватися у навколишньому світі за допомогою попередньо отриманого досвіду. Це, відповідно, зумовлює необхідність виокремлювати та порівнювати об'єкти, явища, події об'єктивної дійсності. Окреслення термінологічного апарату, яким послуговуються лінгвісти при дослідженні ментального членування мовного простору й визначає **актуальність** запропонованої статті. **Метою** статті виступає визначення інтегральних та диференційних рис трьох корелюючих в сучасній лінгвістиці понять, якими послуговуються мовознавці, а саме *концептуалізація, категоризація та класифікація*. Мета визначає поставлені **завдання**, а саме: 1) визначення існуючих підходів до розгляду суб'єктивного поділу мовцем об'єктивної дійсності; 2) їх аналіз та систематизація та 3) інтерпретація отриманих даних та підведення підсумків.

Концептуалізація виступає одним найголовніших понять когнітивної

семантики як розділу когнітивної лінгвістики, у фокусі інтересів якого перебуває питання про те, яким чином людина сприймає навколишній світ і як це позначається на значенні мовних виразів. Цей термін найчастіше використовується у роботах лінгвістів (М. М. Болдирев, О. С. Кубрякова, З. Д. Попова, К. В. Рахліна, О. В. Рудакова, О. О. Селіванова, Г. Г. Слишкін, І. А. Стернін та інші). О. О. Селіванова (2006) визначає концептуалізацію як осмислення інформації, яка надходить, і утворення певних уявлень про світ у вигляді концептів. Більшість з цих концептів, твердить вона, закріплюється у мові значеннями конкретних слів. Дослідниця вважає, що концептуалізація є ключовим поняттям когнітивної лінгвістики, адже фіксація певного концепту за мовним знаком є базою формування семантичного простору мови. Дискусійним питанням концептуалізації є первинність чи вторинність цього процесу відносно мови у філогенезі й онтогенезі. Дослідники вважають, що концептуалізація є результатом довербальної стадії розвитку людини і з формуванням мови засвоєння реальності набуває нових форм [11, с. 258]. М. М. Болдирев (2004) дотримується подібної точки зору та визначає процес концептуалізації як процес утворення і формування концептів у свідомості людини [1]. З. Д. Попова та І. А. Стернін (2007) визначають концептуалізацію як виділення в свідомості людини певної області об'єктивної чи суб'єктивної, тобто мисленнєвої діяльності, її осмислення, виділення в ній диференційних ознак та віднесення її до певного класу [8, с. 121]. Результатом концептуалізації дослідники вважають концепт як мислительне відображення виділених ознак даної області, яка виступає денотатом концепту, тобто реальною сферою, яка знайшла в концепті мислительне відображення. Концептуалізація денотата, на думку дослідників, є тривалим процесом як в онтогенезі, так і у філогенезі і продовжується постійно як у суспільстві, так і в індивідуальній свідомості. Формування концептів в онтогенезі йде від образного, чуттєвого до більш абстрактного та раціонального. Вчені виокремлюють декілька шляхів формування концептів у свідомості людини. Найголовнішим джерелом утворення концептів є безпосередній сенсорний досвід, тобто сприйняття дійсності органами чуттів. Концепти можуть також виникати із безпосередніх операцій людини з предметами, із її предметної діяльності. Наступним джерелом утворення концептів, на думку З. Д. Попової та І. А. Стерніна, слугують мисленнєві операції людини з іншими концептами, які вже існують у її свідомості. Такі операції можуть призвести до виникнення у свідомості нових концептів, які Г. Г. Слишкін (2004) денотує як *метаконцепти* що є, на думку дослідника, результатом вторинної концептуалізації, феноменом прецедентного тексту, тобто світу, контекстом, в якому відбувається переосмислення актуальних концептів, що беруть участь у комунікації [13, с. 27]. Концепти можуть також формуватися

із мовного спілкування. Пояснюючи це твердження вчені говорять, що концепт може бути повідомлений, роз'яснений, запропонований людині у мовній формі. У процесі навчання, наприклад, дитина постійно запитує, що означає те чи інше слово чи для чого слугує той чи інший концепт. І, нарешті, концепти можуть формуватися із самостійного пізнання людиною значень мовних одиниць, які засвоюються в процесі життя. Доросла людина шукає пояснення невідомого для неї слова в словнику і через нього знайомиться з відповідним концептом. На думку З. Д. Попової та І. А. Стерніна (2007), багато концептів зникає у ході розвитку суспільного життя. Як приклад вони наводять російський концепт *местничество*, який відіграв велику роль в житті російського суспільства та держави у XVI-XVII століттях [8, с. 125]. Багато концептів зазнають істотних змін в умовах перетворень у людському суспільстві, одночасно виникають нові. О. В. Рудакова (2003), наприклад, виявила рух ознак у концепті *быт* в російській свідомості [10]. Ці погляди поділяє і В. І. Карасик (2004), вводячи в науковий обіг поняття *згасання* концепту [3, с. 122]. О. С. Кубрякова (2004) підкреслює первинність предметних, побутових концептів у свідомості людини і розвиток на їх базі нових, більш абстрактних похідних концептів в процесі розвитку суспільства і пізнання [4, с. 16]. На думку дослідниці, людина не лише позначала світ, але й описувала його. Саме в таких описах і зароджувались нові концепти. Їх поява, на думку дослідниці, є результатом аргументації мовної та наслідком дискурсивної діяльності людини, яка здійснюється в певних історичних, культурологічних та прагматичних умовах. В цих ситуаціях концепти виникають в умовах їх номінального визначення. К. В. Рахліна (2000) під концептуалізацією розуміє певний спосіб узагальнення людського досвіду, який мовець реалізує в певному висловлюванні. Ситуація може залишатись незмінною, а говоритиме про неї мовець по різному в залежності від того, як він її уявляє в даний момент, що і виступає концептуалізацією [9, с. 7].

Поряд із терміном *концептуалізація* у сучасній когнітивістиці широко використовується термін *категоризація* (О. В. Бондарко, Т. Гівон, О. С. Кубрякова, Дж. Лакофф, М. В. Нікітін, З. Д. Попова, Е. Рош, І. А. Стернін, О. С. Фісенко та інші). О. С. Кубрякова (1996) визначає категоризацію як процес розподілу об'єктів і явищ дійсності в рамках категорій, тобто узагальнених понять. Здійснюючи категоризацію дійсності, людина зводить нескінченне різноманіття своїх відчуттів і об'єктивне багатоманіття форм матерії та форм її руху в певні рубрики, тобто класифікує їх і підводить під такі угруповання як класи, множини, категорії [4, с. 45-46]. На думку дослідниці, категоризація слугує одним з найбільш ефективних адаптаційних механізмів живих організмів до дійсності. Розглядаючи мовні категорії в когнітивному аспекті, дослідниця поділяє категорії на

два типи, а саме рефлексивні та системно орієнтовані [4, с. 10]. До перших вона відносить ті, що виникають через необхідність об'єктивувати знання про світ, до других належать ті, що забезпечують знання про мову, а саме рід, число, час. Т. Гівон (2005) визначає категоризацію ментальну репрезентація окремих ознак пізнаного як таких, що належать до певних повторюваних та розпізнаваних типів [16, с. 39]. Досліджуючи процес категоризації З. Д. Попова та І. А. Стернін (2007) зазначали, що свідомість людини, осмислюючи дійсність, відносить окремі її фрагменти до певних категорій, розрядів встановлюючи при цьому загальні риси з іншими фрагментами і виокремлюючи особливі риси, які відрізняють дану категорію від інших [8, с. 127]. Встановлення сукупності фрагментів дійсності і утворення для неї мисленням узагальнюючого поняття, яке часто закріплюється словом, є категоризацією як когнітивним процесом. Результатом цього процесу є, на думку вчених, формування когнітивних класифікаційних ознак, які виявляються в групі концептів і проявляються в окремих концептах. Саме когнітивні класифікаційні ознаки впорядковують концепти та їх групи в єдину концептосферу. В межах концепту когнітивні класифікаційні ознаки впорядковують в єдину структуру численні диференційні когнітивні ознаки, які утворюють зміст концепту. Тут вчені розрізняють два поняття, а саме *когнітивної диференційної ознаки* та *когнітивної класифікаційної ознаки*, вважаючи їх основними складовими структури концепту як ментального явища. Когнітивну диференційну ознаку вчені визначають як окрему ознаку об'єкту, яка усвідомлюється людиною і відображається в структурі відповідного концепту як окремий елемент його змісту [8, с. 128]. Когнітивну класифікаційну ж ознаку вони денотують як компонент змісту концепту, що відображає той чи інший аспект, параметр категоризації відповідного об'єкту чи явища і узагальнює однорідні диференційні когнітивні ознаки в структурі концепту [8, с. 128]. Класифікаційні когнітивні ознаки завжди є однорідними для ряду, групи чи багатьох концептів. Саме їх З. Д. Попова та І. А. Стернін розглядають детальніше. Когнітивна класифікаційна ознака в структурі концепту, стверджують вони, може бути представлена однією (наприклад, класифікатор *стать* в будь-якому концепті представлений когнітивною ознаками *чоловіча* та *жіноча*) або декількома (наприклад, класифікатор *загальна оцінка* у певному концепті може бути представлений одночасно когнітивними ознаками *хороший*, *поганий*, *непоганий*, *задовільний*, *огидний*) диференційними ознаками. Набір ознак, за допомогою яких концептуалізується, тобто осмислюється, той чи інший предмет є специфічним для національної концептосфери і може відрізнятися в різних національних культурах. Їх виявлення і опис при лінгвокогнітивному аналізі є нелегким завданням, оскільки класифікатори далеко не завжди мають в мові назву і підібрати адекватну номінацію буває важ-

ко, але таке дослідження повинно розкрити багато цікавих особливостей групування концептів та мовних знаків. Вчені розробляють класифікують когнітивні класифікаційні ознаки базуючись на степені абстракції [8, с. 130-131]. Вони виділяють *суперкласифікаційні когнітивні ознаки*, які будуть характерні для будь-якого предмету чи явища, наприклад часова оцінка, емоція, просторова характеристика. Можна також, на думку вчених, виділити класифікаційні ознаки меншого рівня узагальнення, які характеризують переважно той чи інший тип фактів. Тут вони виокремлюють *артефакти*, які характеризуються такими класифікаційними ознаками як функція, конструктивні особливості, матеріал виготовлення, *натурфакти*, для яких когнітивними класифікуючими ознаками будуть середовище проживання, смакові властивості, термін зберігання та *ментафакти*, для яких класифікуючими когнітивними ознаками виступають моральна характеристика, носії ознаки, умови існування. Ще менш узагальненими класифікаційними когнітивними ознаками є *групові*, які характеризують тільки певні групи явищ та предметів, наприклад транспортні засоби, фрукти, учбові установи, політичні поняття, квіти. Для транспортних засобів, наприклад, релевантними будуть такі класифікаційні ознаки як джерело енергії, швидкість руху, тип руху. Оскільки групи можуть бути різного розміру, зауважують вчені, відповідно і групові класифікаційні ознаки будуть характерні для більш широкого кола концептів, тобто великих груп, та для вузького кола концептів, тобто маленьких груп. Такі класифікаційні ознаки як багатство словникового складу, об'єм запозичень будуть характеризувати порівняно невелику групу однотипних концептів, які категоризують національні мови, наприклад англійську, німецьку, французьку тощо. О. С. Фісенко (2005), досліджуючи категоризацію грози рядовими носіями мови та вченими-метеорологами зазначає, що у науковій свідомості набагато більше когнітивних ознак, ніж в побутовій [15, с. 21]. В науковій свідомості, за спостереженнями вченого, переважає інформаційно-понятійний компонент в структурі досліджуваного концепту, виявляється вузькоспеціальна ціннісна орієнтація, суворі систематизованість когнітивних ознак за родом і видом, максимальний рівень узагальненості. Одним із перших поняття класифікатора ввів Дж. Лакофф (1988), стверджуючи, що їх система відображає експерієнціальний, образний та екологічний аспекти мислення [5, с. 12], зазначає, що різні народи світу класифікують одні і ті ж реалії абсолютно несподівано. У кожній культурі, на його думку, існують різноманітні сфери досвіду, які визначають зв'язки в категоріальних ланцюжках понять, різноманітні ідеальні моделі світу, в тому числі міфи і повір'я. Відрізняється, на думку вченого, в кожній культурі і специфічне знання, яке отримується в процесі категоризації переважно перед загальним знанням. Основним принципом класифікації, зазначає дослідник, слугує

принцип сфери досвіду. Він доходить висновку, що когнітивні моделі допомагають осмислити ту частину досвіду, яка обмежена людиною і сприймається нею самою. О. В. Бондарко (1999) визначає категорію як систему граматичних форм, що поєднуються узагальненим значенням, і виступає родовим поняттям відносно значень її компонентів як понять видових [2, с. 30]. Е. Рош (1973) стверджує, що при виділенні категорії людина керується простими, звичайними для неї уявленнями про єдність і цілісність категорії на базі об'єднання подоби її членів. Один із таких членів може мати привілейоване становище, виявляючись кращим зразком свого класу, тобто найбільш повно відповідаючи уявленню про суть об'єднання і його прототиби, навколо якого групуються інші члени категорії [17, с. 230]. На думку М. В. Нікітіна (2003), когнітивна наука розрізняє два типи категоризацій, а саме таксономічну (логічну) і аналогову (образно-метафоричну) [7, с. 49].

Класифікація як система розподілення об'єктів, процесів чи явищ за класами, групами у відповідності з визначеними ознаками є важливим елементом їх вивчення (О. С. Кубрякова, Т. В. Луньова, Л. О. Пустовіт та інші). Т. В. Луньова (2008) називає класифікацію одним із найбільш поширених способів репрезентації результатів наукових досліджень та деює її як таке представлення об'єкту дослідження, за якого у ньому вичленовуються певні дискретні одиниці, котрі групуються за визначеним принципом та слугують продуктивним способом опису об'єкта лінгвокогнітивних досліджень [6, с. 126]. Класифікація, стверджує дослідниця, надзвичайно широко застосовується у лінгвокогнітивних дослідженнях для представлення результатів аналізу вербалізованих структур. Як приклад вона наводить класифікацію типів концептуальної метафори, класифікацію типів концептів, класифікацію базових фреймів. Л. О. Пустовіт (2000) визначає класифікацію як розподіл чого-небудь за класами згідно із наявними ознаками [12, с. 526]. У структурному мовознавстві результати дослідження подаються, в основному, саме у вигляді класифікації чи класифікацій. Особливо чітко ця тенденція простежується у роботах з граматики, де виділяються структурні схеми речень, типи словосполучень, наводяться переліки типових словотворчих формантів для різних частин мови, виокремлюються різні типи морфем тощо. Такий спосіб опису об'єкта лінгвістичного дослідження в ідеалі повинен наближатися до математичного опису, якому притаманні чіткість, послідовність та об'єктивність. У цьому відношенні класифікація, здійснювана у мовознавчій науці, найбільш повною мірою відповідає етимологічному значенню поняття *аналіз*, тобто ідеї розкладання [12, с. 74]. О. С. Кубрякова (1996) чітко розмежовує наукові та наївні класифікації. Наївні класифікації, на думку дослідниці, мають форму Аристотелівських категорій, тобто базуються на критеріях необхідних та достатніх ознак, тоді

як наукові мають форму прототипових утворень чи так званої родової подібності [4, с. 42-43].

Розглянувши поняття класифікації, категоризації та концептуалізації доходимо висновку, що всі вони виступають важливою передумовою системного, впорядкованого та логічного підходу до вивчення мовних явищ і широко використовуються у понятійному апараті як мовознавчої науки загалом, так і когнітивістики зокрема. Наголосимо також на тому, що вони є, на нашу думку, є рівнозначними та перебувають, з одного боку, у відношеннях взаємодоповнення, а з іншого взаємовиключають один одного.

Література:

1. Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики / Н. Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. – Тамбов: ТГУ, 2004. – №1. – С. 18-36.
2. Бондарко А. В. Основы функциональной грамматики. Языковая интерпретация идеи времени / Александр Владимирович Бондарко. – СПб: СПбУ, 1999. – 260 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Москва: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 245 с.
5. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф // Новое зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 12-51.
6. Луньова Т. В. Класифікація versus текст: до питання про способи опису об'єкта лінгвокогнітивного дослідження / Т. В. Луньова // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Зб. наук. праць / Київ. нац. лінгв. ун-т. / Під. ред. Н. М. Корбозерова. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2008. – Вип. 20 – С. 125-131.
7. Никитин М. В. Основание когнитивной семантики / Михаил Васильевич Никитин. – СПб: РГПУ им. А. И. Герцена, 2003. – 277 с.
8. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
9. Рахилина Е. В. О тенденциях в развитии когнитивной семантики / Е. В. Рахилина // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – М.: Наука, 2000. – Т. 59. – № 3. – С. 3-15.
10. Рудакова А. В. Объективация концепта “быт” в лексико-фразеологической системе русского языка: дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 01 / Александра Владимировна Рудакова. – Воронеж, 2003. – 213 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.
12. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень. / Уклад. Л. О Пустовіт., О. І. Скопенко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк / За ред. Л. О Пустовіт. – К.: Довіра, УНВЦ “Рідна мова”, 2000. – 1018 с.

13. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты: автореферат дис. на соискание уч. степ. докт. филол. наук: спец. 10. 02. 19 “Теория языка” / Г. Г. Слышкин. – Волгоград, 2004. – 39 с.

14. Таценко Н. В. “Концепт” як ключове поняття когнітивної лінгвістики / Н. В. Таценко // Вісник СумДУ. Серія “Філологія”. – Суми: Вид-во СумДУ, 2008. – № 1. – С. 105-110.

15. Фисенко О. С. Концепт гроза в русском языковом сознании: автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук: спец. 10. 02. 01 “Русский язык” / О. С. Фисенко. – Воронеж, 2005. – 20 с.

16. Givon T. Context as Other Minds: The Pragmatics of Sociality, Cognition and Communication / Thomas Givon. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2005. – 283 p.

17. Rosch E. Cognitive Representation of Semantic Categories / E. Rosch // Journal of Experimental Psychology. – USA: American Psychological Association, 1975. – Vol. 104. – 1975. – P. 192-23.